

Rabóczki Bertalan	79 éves földműves	Eger
Sebestyén András	63 éves földműves	Eger
Szeredi János	78 éves földműves	Eger
Turcsányi István	64 éves földműves	Eger
Vass Istvánné	54 éves földműves	Eger

FEKETE PÉTER

A Felső-Berettyó mente vizeket és mocsaras helyeket jelölő földrajzi közneveinek rendszere

A földrajzi nevek között jelentős szerepet töltenek be a vízrajzi nevek. Ezek gyűjtésének és kutatásának is igen nagy a hagyománya. SZABÓ T. ATTILA meghatározó munkájától (*A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse*. Kolozsvár 1942) kezdve többek között KNEZSA ISTVÁN, BENKŐ LORÁND, KÁZMÉR MIKLÓS, LŐRINCZE LAJOS és INCZEFY GÉZA foglalkoztak a víznevek tipizálásával, kategorizálásával. A legutóbbi időkben KÁLNÁSI ÁRPÁDTÓL és BÍRÓ FERENC TÓL olvashattunk érdekes tanulmányokat. Mindketten, de mások is fontosnak tartják az összes tájegységünk, településünk vízrajzi neveinek összegyűjtését, s azok mielőbbi elemzését is. Ennek a gyűjtésnek és feldolgozásnak természetesen a határon túli régiók magyar nyelvű anyagára is ki kell terjednie.

E célt szem előtt tartva a továbbiakban a **Felső-Berettyó mente** vízrajzi nevei közül a vizeket és a mocsaras helyeket jelölő földrajzi köznevek rendszerét mutatom be. Adataim forrása a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1995/1. számában megjelent *Szilágysági helynevek* című közlemény (NyIrK., XXXIX, 82–91). A névanyag gyűjtője és közlétevője MAJOR MIKLÓS.

„A Felső-Berettyó mente (Berettyó-felvidék) nagy múltú történelmi-néprajzi táj, a Szilágyság délnyugati szögletében a szilágysági »hepehupa« halomvidék része” – írja Major Miklós a területről, majd így folytatja: „A Felső-Berettyó mentét hat, jórészt magyar, református falu alkotja. Ezek: **Szilagybagos, Szilagyborzás, Szilagynagyfalu, Bürgezd, Szilagysovány** és **Ipp**. Ezekben a falvakban körülbelül 10 ezer lakos él.” (NyIrK., XXXIX, 82). Ez a vidék a Berettyó felső vízgyűjtője. Bürgezd kivételével, mely a völgyfőben fekszik, mindegyik falu árterületen helyezkedik el. Ebből a természeti adottságából következik, hogy a települések földrajzi nevei között az átlagosnál több a vízrajzi elnevezés. (Lásd 2 Térképmelléklet)

A térképek adatai: 1. térkép: *Középszolnok és Kraszna vármegyék térképe a Hunyadiak korában*. Mérték: 1: 450 000. In: *Dr. Petri Mór: Szilagy vármegye mongráfiája* IV. kötet, 848. és 850. lapok közötti térképmelléklet. Kiadja Szilagy vármegye közönsége, 1902

2. térkép: Szilagy vármegye térképe. Mérték: 1: 305 000. Idézett mű VI. kötet, 816. és 817. lapok közötti melléklet. Kiadja Szilagy vármegye közönsége, 1904

A csoportosításban Bíró Ferenc osztályozását vettem alapul (vö. Bíró Ferenc: *Helynévképző földrajzi köznevek a Körösök vidékén*. MNyJ., XXXIV, 93–114). Bíró a névképző vízrajzi közneveket szemantikai és morfológiai jegyeik alapján rendszerezte. Különválasztotta a vizeket jelölő földrajzi közneveket a vízkörnyéki helyeket jelölőktől, s ezt a két kategóriát további alkategóriákra osztotta. A vizeket jelölő földrajzi köznevek közé sorolta a folyóvizeket, állóvizeket jelentőket, valamint a vízfészkek és vízvételi helyek közneveit, a vízkörnyéki helyeket jelölő köznevek közé pedig többek között a mocsaras helyeket jelölőket.

Dolgozatomban a vizeket és a mocsaras helyeket jelölő földrajzi közneveket vizsgálom meg.

A gyűjtés alapján Felső-Berettyó mente hat településén összesen 630 földrajzi hely található. Természetesen ennél jóval több a nevek száma, összesen 777. Ebből 22-t az adatközlők nem ismernek. A 630 földrajzi helyből 101 vízrajzi, ezen belül 78 víz és 23 vízkörnyéki hely. Ez százalékokban kifejezve azt jelenti, hogy az összes helynek több mint 16%-a (16,03%) víz vagy vízkörnyéki hely, a névadatok tekintetében az arány szintén 16% körül van: a 777 névnek 16,08%-a, 125 név sorolható ide. Itt megjegyzendő, hogy a vízrajzi építmények (hidak, gátak stb.) nevét, valamint az álló- és folyóvizek nevét őrző egyéb helyneveket (*Víz utca*, *Feredős utca* stb.) ebbe a sorba nem vettem föl.

1. térkép

A folyóvízi köznevek közül magasan a legnagyobb megterheltségű a *patak*. 40 név alaptagjaként fordul elő, ebből 34 adatban minőségjelzős szerkezetben, 6-ban pedig birtokos jelzős szerkezetben *pataka* alakban. Az előtag utalhat a patak eredési helyére, hegy, domb, völgy, település nevére: *Szalván-patak* (Sz.bagos, 34), *Nyáras-vőgyi patak* (Sz.bagos, 42), *Púpos-patak* (Sz.bagos, 76), *Jázi-patak* (Sz.bagos, 118), *Halmasd-patak* (Sz.borzás, 21), *Bánya pataka* (Ipp, 46) stb. Kifejezheti a folyási irányt akár a víz érkezési, akár távozási irányát jelölve: *Halmosd-patak* (Sz.nagyfalu, 175) 'Halmosd falu irányából érkező p.', *Rátoni-patak* (Sz.bagos, 120) 'Ráton felé folyó p.', *Kaznacs-patak* (Ipp, 84) 'Kaznacs falu felé folyó p.' stb. Jelezheti a patak folyásának földrajzi helyzetét: *Hegymegetti patak* (Sz.zovány, 46), *Gál pataka* (Sz.borzás, 43) 'egy Gáll nevű család földje mellett folyik a p.' Jelölheti a patak forrásvidékén vagy a folyása mentén lévő növényzetet: *Nagy-Szodokos-patak* (Sz.nagyfalu, 156) 'a forrásvidékén lévő szodokfák [hársfák] után kapta elnevezését', *Somos-patak* (Ipp, 34), *Bükk pataka* (Bürgezd, 38) stb. Kifejezheti a patak területeket elválasztó funkcióját: *Határ-patak* (Sz. borzás, 21; Sz.nagyfalu, 136; Sz.zovány, 88) 'Sz.nagyfalu és Sz.borzás határán folyó p., illetve Sz.nagyfalut és Sz.zoványt elválasztó p.' Utalhat az alaptag egyéb sajátosságára: *Mély-patak* (Sz.nagyfalu, 144) 'mély, szakadékos vízfolyás', *Két-patak* (Sz.nagyfalu, 95) 'két kisebb patak összefolyásából keletkezett'. Emlékeztet a patakkal vagy környezetével kapcsolatos eseményre: *Sós-patak* (Sz.nagyfalu, 113) 'a patak mentén szállították a sót a legelőn levő állatoknak', *Csárda-patak* (Sz. borzás, 37) '1900-ban Sz.borzás és Sz.bagos falu közösen csárdát épített a patak Sz.borzás felőli partján'. Népi hiedelmet is őriz az előtag: *Ördög-pataka* (Sz.borzás, 28) 'olyan a patak, mint az ördög, „visszi el a szénát”'.

Az *árok* egyrészt a méretére utaló jelzővel fordul elő: *Nagy-árok* (Ipp, 1), s a falu közepén átvezető időszakos vízfolyás helyét jelöli, másrészt pedig a víz hasznításának helyét: *Malom-árok* (Sz.nagyfalu, 26).

Folyóvízi köznév a *csorgó*, mely önmagában jelöl helyet: *Csorgó* (Sz.bagos, 99; Sz.falu, 112; Sz.zovány, 40).

A ma már szerkezetében és jelentésében elhomályosult, s ezért jelnévként használt *Berettyó* köznévi elemei ismerhetők föl a *Berekjó* (Sz.zovány, 74) ~ *Bërekjó* (Sz.bagos, 119; Sz.nagyfalu, 174), *Új-Bërekjó* (Sz.nagyfalu, 86) elnevezésekben. Sz.zoványon egymás mellett él az archaikus és a jelnévi adat, Ippon már csak az utóbbi használatos a forrás tanúsága szerint.

A terület felszíni jellemzőiből következően jóval kevesebb az állóvíz. A *fürdő* köznév önállóan is betölt tulajdonnévi funkciót: *Fürdő* (Sz.bagos, 24) '1991-ben megnyitott hévízfürdő Sz.bagos és Sz.nagyfalu között', de alaptagként is szerepel jelzős szerkezetben: *Zovényi-fürdő* (Sz.zovány, 21) 'timsós-kénes vizű forrásai már a XVIII. században ismertek voltak, a fürdőt az 50-es évek óta nem használják'.

Ebben a csoportban helynévként önmagában áll még a *kenderáztató* és a *tó*. Az időközben kiszáradt *Kenderáztató* (Sz.zovány, 77) név a tó egykori funkciójára utal. Leginkább szerkezeti alaptagként fordul elő a *tó*. Az előtag megjelölheti a funkciót: *Bivaj-tó* ~ *Bivalytó* (Sz.nagyfalu, 69), a tóra jellemző halfajtát: *Csukás-tó* (Sz.nagyfalu, 164) ~ *Csukás-tól* (Sz.borzás, 17), a tó készítőjét: *Szongot-tó* (Sz.nagyfalu, 96) 'Szongott nevű egyén látesítette a halastavat' – ezért *Halas-tó* ne-

ve is van ennek a tónak –, a tó méretét: *Nagy-tó* (Bürgezd, 15). A *tó* -s képzővel megtoldva önmagában tölt be névi szerepet: *Tós* (Bürgezd, 15). A *Tós* elnevezés föltehetőleg akkor született névátvitellel a *Nagy-tó* mellé, amikor már kiszáradása után kezdték beépíteni ezt a területet.

Nemcsak teljes folyókat, állóvizeket neveznek el a víz mellett lakók, hanem a vizeknek egyes szakaszait is megkülönböztethetik egymástól. A Felső-Berettyó mentén ez kevésbé jellemző, de azért két köznév önmagában használatos ilyen funkcióban: *Itató* (Sz.nagyfalu, 142) 'délidőben ide járnak le vizet inni az állatok', *Úsztató* (Sz.zovány, 66).

Igen gazdag ez a terület vízvételi helyekben. Az egyetlen adatolású, önmagában névként álló *forrás* mellett: *Forrás* (Sz.zovány, 65) a *kút* 18 névben fordul elő alaptagként, önállóan viszont egyszer sem. A determináns megjelöli a kút helyét: *Bikaríti kút* (Sz.bagos, 62), *Ravaszkikút* (uo., 65) stb., a terület tulajdonosát, ahol a kút található : *Sebes-kút* (Ipp, 26), *Encsen-kút* (Bürgezd, 25) stb., a környék növényzetét: *Szilva-kút* ~ *Szilváskút* (Sz.bagos, 90), *Somkút* (Bürgezd, 16) stb., valamint a víz legfőbb jellegzetességét: *Hideg-kút* (Sz.zovány, 24) 'hideg vizű forrás', *Büdös-kút* (Sz.zovány, 26) 'timsós kénsav ízű forrás', *Bides-kúttya* (Ipp, 4) 'ua'. A minősítő elem jelentése a forrás alapján egyértelműen nem fejthető meg a következő kutak esetében: *Bodon-kút* (Sz.bagos, 79; Sz.nagyfalu, 114; *Gölice-kút* (Sz.nagyfalu, 63), *Lengyel-kút* (uo., 71).

A **vízköznyéki helyeket** jelölő köznevek közül a mocsaras, vizenyős területeket jelölők megterheltsége jóval egyenletesebb a fentieknél, s igen színes képet is mutatnak. Önmagában tölti be a névfunkciót az itt jellemző állat hangjára utaló *kurutyoló*: *Kurutyáló* (Ipp, 71) ~ *Kurutyoló* (Ipp, 71; Sz. borzás, 44) 'vizenyős, békáktól uralt terület', a növényzetet megjelölő *siska*: *Siska* (Sz.bagos, 59; Bürgez, 83) 'vizenyős, sásos terület', a a felszínt kiemelő *zsombos*: *Zsombos* (Sz.nagyfalu, 59) 'süppedékes, vadvizes terület', valamint a talaj minőségére utaló *sovány*: *Sovány* (Ipp, 85) 'vizenyős, gyenge termőképességű terület'.

Köznévi utótagként előfordul a *berek*: *Kizsós-berek* (Sz.borzás, 18) 'mocsaras, vízisiklós hely', az *erdő*: *Zsombos-erdő* (Bürgezd, 56) 'lapos aljú, vizenyős, forrásos terület' és a *sár*: *Kígyó-sár* (Sz.nagyfalu, 130) 'vizenyős, kígyók által járt terület'.

A *rét* az egyedüli köznév, amely önállóan is tulajdonnév: *Rét* (Bürgezd, 87) 'vizenyős, kákás terület', s alaptagként is szerepel: *Szunyog-rét* (Sz.nagyfalu, 89) 'vizenyős, sásos, szunyogjárta terület', sőt összetételi tag is: *Szunyogrét dűlő* (Sz.nagyfalu, 89).

Tanulságos végigtekinteni az egyes helyzetekben szereplő közneveken. A víz jelölő közsók közül a leggyakoribb a *patak* és a *kút*. Érdekes, hogy a *patak* helyett az *ér*, *csermely*, vagy a *kút* helyett a *forrás* egyszer sem fordul elő, pedig ezek a kutak többnyire források. Ezzel szemben a mocsaras helyet jelölő megnevezések köznévi alaptagjai jóval változatosabbak, sokrétűbben, alakjukban olykor archaikusak is.